

УДК 159. 923.3

Тимош Ю. В.

Received: November 05, 2016

Revised: January 27, 2017

Accepted: February 06, 2017

ФАКТОРНА СТРУКТУРА ПОСТКОНВЕНЦІЙНОЇ МОРАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ СТУДЕНТІВ

У статті відображено результати факторного аналізу постконвенційної стадії моральної свідомості студентської молоді на різних рівнях. Досліджено, що факторна структура постконвенційної моральної свідомості високого рівня відображає прагнення людини визначити для себе універсальні моральні цінності, які є автономними від конкретної ситуації та конкретних людей, які у цій ситуації задіяні. Внутрішня система принципів людини зорієнтована на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю. Це є суголосним гарному балансу між високою нормативністю як спрямованістю людини слідувати соціальним нормам і правилам, та товариськістю і дипломатичністю як спрямованістю на дотримання домовленості між людьми. Автономна мораль людини, що зумовлюється універсальними етичними принципами справедливості, добра, віри, краси підкріплюється альтруїстичними емоціями, екзистенційною відповідальністю та сполученням інтелекту й інтуїції як раціонального й інтуїтивно-почуттєвого відображення дійсності. Визначено також, що особи із середнім рівнем постконвенційної моральної свідомості є менш динамічними порівняно із низьким рівнем, вирізняються більшою постійністю і виваженістю у розвитку моральної свідомості. Результати аналізу факторної структури низького рівня постконвенційної свідомості свідчить про те, що він містить такі характеристики: внутрішню систему принципів людини, зорієнтовану на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю, високу соціальну спрямованість, водночас з елементами підозрілості, радикальності, якщо це суперечить власним потребам. Це, на наш погляд, зумовлено більшими проявами преконвенційної моральної свідомості у низькому рівні постконвенційної свідомості порівняно із середнім і високими рівнями.

Ключові слова: моральна свідомість, студент, стадії розвитку моральної свідомості, факторний аналіз, автономна мораль.

Yuliya Tymosh. Factor structure of postconventional moral consciousness of the students. The article presents the results of factor analysis of the postconventional stage of moral consciousness of student youth at different levels. It was investigated that the factor structure of a high-level postconventional moral consciousness reflects the individual intention to define universal moral values that

are autonomous from a concrete situation and concrete people involved in this situation. The internal system of human principles is oriented on a social agreement, conditioned by the officially accepted social morality. This is well correlated with high normativity as a person's orientations to follow social norms and rules, and with sociability and diplomacy as a focus on respect for human-rights arrangements. Autonomous human morality, determined by the universal ethical principles of justice, goodness, faith, beauty, is supported by altruistic emotions, existential responsibility, and the combination of intelligence and intuition as a rational and intuitive-sensory reflection of reality. It was also determined that individuals with an average level of postconventional moral consciousness are less dynamic compared with the low level, are distinguished by greater consistency and weight in the development of moral consciousness. The results of the analysis of the factor structure of the low level of postconventional consciousness indicate that it contains the following characteristics: the internal system of human principles, oriented to a social agreement, conditioned by the officially accepted social morality, high social orientation, along with elements of suspicion, radicalism, if it contradicts its own needs. This, in our opinion, is determined by the greater manifestations of pre-conventional moral consciousness in the low level of postconventional consciousness in comparison with the middle and high levels.

Key words: moral consciousness, student, stage of development of moral consciousness, factor analysis, autonomous morality.

Тымош Ю. В. Факторная структура постконвенционного нравственного сознания студентов. В статье отражены результаты факторного анализа постконвенционной стадии нравственного сознания студенческой молодежи на разных уровнях. Доказано, что факторная структура постконвенционного нравственного сознания высокого уровня отражает стремление человека определить для себя универсальные моральные ценности, которые являются автономными от конкретной ситуации и конкретных людей, которые в этой ситуации задействованы. Внутренняя система принципов человека ориентирована на социальную договоренность, обусловленную официально принятой общественной моралью. Это созвучно хорошему балансу между высокой нормативностью как направленностью человека следовать социальным нормам и правилам, и общительностью и дипломатичностью как направленностью на соблюдение договоренности между людьми. Автономная мораль человека, что обусловлена универсальными этическими принципами справедливости, добра, веры, красоты подкрепляется альтруистическими эмоциями, экзистенциальной ответственностью и сочитания интеллекта и интуиции как рационального и интуитивно-чувственного отражения действительности. Определено также, что лица со средним уровнем постконвенционного нравственного сознания менее динамичны по сравнению с низким уровнем, отличаются большим постоянством и взвешенностью в развитии нравственного сознания. Результаты анализа факторной структуры низкого уровня постконвенционного сознания свидетельствует о том, что оно

содержит следующие характеристики: внутреннюю систему принципов человека, ориентированную на социальную договоренность, обусловленную официально принятой общественной моралью, высокую социальную направленность, одновременно с элементами подозрительности, радикальности, если это противоречит собственным потребностям. Это, на наш взгляд, обусловлено большими проявлениями преконвенционного нравственного сознания в низком уровне постконвенционного сознания по сравнению со средним и высоким уровнями.

Ключевые слова: нравственное сознание, студент, стадии развития нравственного сознания, факторный анализ, автономная мораль.

Постановка проблеми. Проблема морального становлення особистості залишається однією із найактуальніших проблем, яка не виходить з поля зору науковців різних галузей протягом багатьох століть. Адже, кінцевою метою функціонування суспільства є формування людини як цілісної, всебічно розвиненої особистості. Цю роль виконує насамперед мораль. Якими б не були моральні відносини за змістом, – їх внутрішнім вістрям є ставлення особистості до суспільства. Навіть стосунки між близькими людьми передбачають орієнтацію на суспільно-корисні цінності – вірність, відданість. Водночас, ставлення особистості до суспільного блага як вищої цінності обов'язково потребує не менш фундаментального ставлення суспільства до особистості як мети свого існування і розвитку. Не людина є засобом усіх суспільних перетворень, а суспільство є продуктом взаємодії людей, умовою саморозвитку і самореалізації людини [3].

До проблеми морального виховання, формування моральної свідомості особистості неодноразово зверталися філософія, етика, педагогіка і психологія. Так, завдяки уже виконаним дослідженням вивчено чимало важливих ліній морального розвитку особистості, а проте реалії сьогодення змушують шукати нові аспекти та розставляти нові акценти у висвітленні питання природи моралі, сутності зовнішніх суспільних вимог та їх гармонійного поєднання із завданнями індивідуального становлення, самореалізації, самоактуалізації, онтогенетичної еволюції розуміння моральних категорій та понять тощо.

Також, попри наявні ґрунтовні дослідження моральності, у науковій літературі все ще відсутні комплексні дослідження рівнів морального розвитку сучасної української молоді, котра в умовах кризового реформування різних сфер нашого суспільства часто

постає активною рушійною силою різних реформ. Тому, метою даної публікації є здійснення факторного аналізу постконвенційної моральної свідомості на різних рівнях (високому, середньому та низькому), оскільки саме ця стадія відображає найвищий рівень розвитку моральності особистості.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Підґрунтям для нашої роботи стали дослідження Л. Кольберга. На його думку моральний розвиток має три послідовних рівні, кожен з яких включає дві чітко виражені стадії. Протягом цих шести стадій відбувається прогресивний розвиток моральної свідомості.

Таким чином, Л. Кольберг слідом за Ж. Піаже дійшов висновку, що правила, норми, закони створюються людьми на основі взаємної угоди і що, при необхідності, їх можна змінювати. Тому доросла людина, пройшовши через усі етапи морального розвитку, приходять до усвідомлення того, що в світі не існує нічого абсолютно правильного чи неправильного і що моральність вчинку залежить не стільки від його наслідків, скільки від намірів людини, яка його здійснює.

Методика призначена для оцінки рівня розвитку моральної свідомості. Для цього Л. Кольберг сформулював дев'ять дилем, в оцінці яких стикаються норми і правила моралі, а також цінності різного рівня. За результатами методики можна зробити висновок, на якій стадії розвитку моральної свідомості, за Л. Кольбергом, знаходяться досліджувані. В результаті проведених досліджень [5] він виділив шість стадій розвитку моральної свідомості особистості, які об'єднав у три рівні (кожен з рівнів має дві стадії): доморальний, конвенційний та автономний (загалом зазначені рівні розвитку моральної свідомості збігаються з типологією страху, сорому і совісті, за І. Бехом) [1].

І. Доморальний рівень. У своїй поведінці людина враховує прийняті в суспільстві правила і норми, що визначають поняття добра і зла. Однак при цьому вона орієнтується лише на власні фізичні або гедоністичні (пов'язані із задоволенням або невдоволенням) наслідки виконуваних дій (заохочення, покарання, фаворитизм тощо), а також на авторитет і владу тих, хто встановив ці правила і норми.

Стадія 1. Людина орієнтується на покарання і підпорядкування (покору), її дії оцінюються як позитивні або негативні залежно від того, заохочено або покарано людину.

Стадія 2. Наївно інструментальна орієнтація. Морально виправданою вважається дія, яка водночас сприяє задоволенню потреб як індивіда, так і інших людей. Взаємодії людей розуміються як ринковий обмін «ти – мені, а я – тобі».

II. Конвенційний рівень. Людина у своїй поведінці підпорядковується прийнятим моральним вимогам і прагне відповідати моральним очікуванням групи (сім'ї, трудового колективу, організації, нації тощо).

Стадія 3. Орієнтація на еталонний зразок «доброго хлопця» чи «доброї дівчини», що існує у певній групі.

Стадія 4. Орієнтація на вимоги «закону і порядку». Людина поводиться так, а не інакше через те, що виконує свої обов'язки або обіцянки, контролює виконання встановленого порядку задля самого порядку.

III. Автономний, постконвенційний, чи принципівий рівень. Людина прагне виявити і встановити для себе універсальні моральні цінності, які є правильними незалежно від того, яка група людей підтримує їх, та незалежно від того, які стосунки у людини з відповідною групою людей.

Стадія 5. Внутрішня система принципів людини зорієнтована на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю.

Стадія 6. Автономна мораль людини визначається універсальними етичними принципами справедливості, добра, віри, краси тощо.

Тобто, розглянувши рівні та стадії розвитку моральної свідомості, можна зробити висновок, що на доморальному рівні людина виконує вимоги, боячись покарання. На конвенційному рівні дотримання моралі визначається намаганням належати групі, суспільству, відповідати їх вимогам з метою самозбереження, на третьому рівні – автономному, людина добровільно обирає моральну поведінку, адже переконана, що жити їй потрібно згідно норм, прийнятих нею добровільно [3]. Тобто на 6 стадії формуються стійкі моральні принципи, виконання яких забезпечується власною совістю, безвідносно до зовнішніх обставин і розумових міркувань.

Результати емпіричного дослідження. Враховуючи те, що постконвенційна моральна свідомість відображає найвищий рівень розвитку моральності особистості, що ґрунтується на цінностях культурно-історичного періоду у якому живе людина, цінностях

суспільства та розвитку індивідуальної аксіологічної сфери особистості, подальшим етапом емпіричного дослідження було встановлення факторної структури трьох рівнів постконвенційної свідомості, що, з одного боку виявляє чинники, важливі для моральної свідомості, а по-друге, визначає особливості динаміки моральної свідомості. Адже, як зазначає Л. Кольберг, вищих шаблів розвитку моральної свідомості можна досягнути лише за умови проходження попередніх стадій.

Факторний аналіз (FactorAnalysis) – це метод зменшення розмірності вихідного простору корелюючих між собою ознак, що забезпечує більш економну їх репрезентацію за умови мінімальних втрат вихідної інформації. Результатом факторного аналізу є перехід від множини вихідних змінних до меншої кількості нових змінних – факторів [2, с.162]. Фактор інтерпретується як причина спільної мінливості кількох вихідних змінних. Потрібно зауважити, що факторний аналіз виконує узагальнення на кількісному, формальному рівні. Переклад даного узагальнення на змістовий рівень є складним завданням, яке вимагає глибокого розуміння використаних математичних абстракцій [4, с. 316].

Відтак, важливим є встановлення факторної структури високого, середнього і низького рівнів постконвенційної моральної свідомості студентів (див. табл. 1).

Для визначення необхідного числа факторів ми здійснили процедуру графічної факторизації, в результаті якої встановлено (5 ± 1) факторів, які охоплюють 70,5% від загальної дисперсії.

Відповідно до змістового наповнення факторних навантажень у першому факторі (24,17% дисперсії), ми назвали його «експресивність». До цього фактору увійшли такі змінні із високими факторними навантаженнями: експресивність (0,677), сміливість (0,597), домінантність (0,636), довірливість (0,436). Таким чином, зміст фактору відображає ціннісні пріоритети відкритих, довірливих, щирих, активних стосунків з іншими людьми.

Другий фактор представлений високими факторними навантаженнями зі змінними екзистенціальної відповідальності (0,618), альтруїстичних емоцій (0,732) та інтуїції (0,700) і становить 16,29% від загальної дисперсії. Відповідно ми назвали другий фактор «екзистенційна відповідальність». Таким чином, зміст цього фактору

відображає цінність свободи як відповідальності за здійснені життєві вибори особистістю.

Таблиця 1

Факторна структура постконвенційної моральної свідомості високого рівня

Перемінні	Фактор1	Фактор2	Фактор3	Фактор4	Фактор5
Екзистенційна відповідальність	-	0.618	-	-	-
Інтуїція		0.700	-		0.411
Альтруїстичні емоції	-	0.732	-	-	-
Сміливість	0.597	-	-	-	0.428
Домінантність	0.636	-	-	-	-
Довірливість	0.436	-	0.537	-	-
Експресивність	0.677	-	-	-	-
Інтелект	-	-	-	0.457	-
Впевненість	-	-	0.511	-	-
Висока нормативність	-	-	-	0.658	-
Товариськість	-	-	-	0.561	-
Дипломатичність	-	-	-	0.622	0.406
Висока уява	-	-	-	-	0.628
Високий самоконтроль	-	-	0.539	-	-
Добробут		-	0.413		
Здоров'я	0.413	-	0.416		

Третій фактор, що становить 14,92 % від загальної дисперсії ми назвали «високий самоконтроль», він представлений такими змінними: високий самоконтроль (0,539), впевненість (0,511), довірливість (0,537), добробут (0,413), здоров'я (0,416). Зміст цього фактору відображає пріоритети у високому контролі над різними обставинами життя та над власними особистісними станами, що також втілюється у контроль над власним добробутом і здоров'ям. При цьому важливо відмітити, що високий контроль над собою та світом не заперечує довірливих стосунків з іншими, адже довірливість має високі факторні навантаження.

Четвертий фактор становить 8,85 % дисперсії і представлений такими змінними: високою нормативністю (0,658), дипломатичністю (0,622), товариськістю (0,561) та інтелектом (0,457). Відповідно ми назвали четвертий фактор як «дипломатичність». На наш погляд,

високі факторні навантаження за високою нормативністю наближають зміст цього фактора до конвенційної стадії моральної свідомості. Водночас прагнення слідувати встановлених суспільством норм не перевищує важливість міжособових стосунків, що наш погляд, робить високу нормативність не гальмуючим, а стимулюючим чинником розвитку моральної свідомості.

П'ятий фактор становить 6,08% від загальної дисперсії і представлений такими змінними, як висока уява (0,628), сміливість (0,428), інтуїція (0,411) та дипломатичність (0,406). Ми назвали цей фактор як «інтуїтивна творчість», адже високорозвинена уява зіставляється з інтуїтивно-почуттєвим відображенням дійсності, що дає змогу глибше побачити зв'язки різних фрагментів світу, у випадках, коли раціонально важко обґрунтувати ці зв'язки.

Таким чином, факторна структура постконвенційної моральної свідомості високого рівня відображає прагнення людини визначити для себе універсальні моральні цінності, які є автономними від конкретної ситуації та конкретних людей, які у цій ситуації задіяні. Внутрішня система принципів людини зорієнтована на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю. Це є суголосним гарному балансу між високою нормативністю як спрямованістю людини слідувати соціальним нормам і правилам, та товариськістю і дипломатичністю як спрямованістю на дотримання домовленості між людьми. Автономна мораль людини, що зумовлюється універсальними етичними принципами справедливості, добра, віри, краси підкріплюється альтруїстичними емоціями, екзистенційною відповідальністю та сполученням інтелекту й інтуїції як раціонального й інтуїтивно-почуттєвого відображення дійсності.

Для розуміння динаміки моральної свідомості розглянемо факторну структуру постконвенційної стадії середнього рівня. Відповідно до графічного представлення факторного простору, встановлено (5 ± 1) факторів, які охоплюють 67,46 % від загальної дисперсії. Таким чином, перший фактор, який становить 25,64% від загальної дисперсії ми назвали «рефлексивна консервативність». Високі факторні навантаження мають такі змінні: розслабленість як протилежний полюс напруженості (0,723), консервативність (0,600), рефлексія (0,547), що виражає поміркований тип поведінки осіб із середнім рівнем постконвенційної стадії. Водночас помічаємо також

змінні, які виражають гуманне ставлення цих осіб до світу: милосердя (0,590), любов (0,523), повагу до інших (0,484). Таким чином, помічаємо, що цей фактор містить змінні, що виражають розвинену почуттєву сферу досліджуваних.

Таблиця 2

Факторна структура постконвенційної моральної свідомості середнього рівня

Змінні	Фактор1	Фактор2	Фактор3	Фактор4	Фактор5
Рефлексія	0.547	-	-	-	-
Інтуїція	-	-		-	
Моральність					0.438
Розслабленість	0.723	-		-	
Консерватизм	0.600	-	-	-	0.411
Конформізм				0.786	
Альтруїстичні емоції	-	-	-	-	0.574
Експресивність	-	-	0.483	-	-
Впевненість	-	-	-	-	-
Товариськість	-	-	-	0.589	-
Дипломатичність	-	0.806	-	-	0.406
Сміливість				0.725	
Висока уява	-	0.668	-	-	0.628
Емоційна стійкість		0.477	-		
Домінантність		0.607	-		
Високий самоконтроль	-	-	-	-	0.654
Добробут	-	-	-		
Здоров'я	0.413	-	0.617		
Любов	0.523	-	-		
Повага до інших	0.484	-	-		
Насолода			0.538		
Прагнення до нового			0.805		
Спілкування				0.610	
Статус				0.402	
Милосердя	0.590				

Другий фактор, який становить 12,60% від загальної дисперсії, містить високі навантаження за змінними: дипломатичність (0,806), емоційна стійкість (0,425), доміантність (0,607). Таким чином, ми назвали цей фактор як «емоційна стійкість», саме високий контроль

над своїми емоціями дає змогу із середнім рівнем пост-конвенційної свідомості зберігати дипломатичність і врівноваженість у стосунках. Третій фактор репрезентує 10,61% від загальної дисперсії і містить такі змінні: експресивність (0,483), прагнення до нового (0,805), здоров'я як цінність (0,617) та насолоду (0,538). Відповідно цей фактор ми назвали «прагнення новизни», він виражає спонукальні чинники активності студентів із середнім рівнем пост-конвенційної свідомості.

Слід зазначити, що за змістом цей фактор наближає середній рівень постконвенційної свідомості із преконвенційною свідомістю, яка ґрунтується на гедоністичному началі і оцінює навколишній світ в категоріях: приємне-неприємне. Можемо припустити, що динаміка різних стадій моральної свідомості не передбачає зникнення попередніх стадій, а містить залишкові елементи кожної з них.

Четвертий фактор презентує 9,68% від загальної дисперсії і містить такі змінні, як конформізм (0,786), нерішучість (0, 725), цінності спілкування (0,610), статусу (0,402). Відповідно ми назвали цей фактор «конформізм». Зміст цього фактора відображає орієнтацію на інших, а також дотримання норм і традицій спілкування, аби не вирізнитися із групи. За змістом цей фактор подібний до конвенційного рівня моральної свідомості, що також свідчить на користь наявності залишків різних стадій моральної свідомості на пост-конвенційній стадії.

П'ятий фактор містить 6,93 % від загальної дисперсії і має такі змінні, як високий самоконтроль (0,654), творчу уяву (0,628), альтруїстичні емоції (0,574), дипломатичність (0,406), конформізм (0,401). Відповідно ми назвали цей фактор як «альтруїстичність». Цей фактор відображає опанування власними емоціями упродовж міжособової взаємодії, що забезпечує дипломатичні стосунки і бажання наслідувати інших аби не порушувати їхні потреби. Це виражається у високих показниках конформізму.

Для розуміння динаміки моральної свідомості розглянемо факторну структуру постконвенційної стадії низького рівня. Відповідно до графічного представлення факторного простору, встановлено (5±1) факторів, які охоплюють 64,26 % від загальної дисперсії. Таким чином, виходячи із навантажень змінних у першому факторі: радикалізм (0,721), експресивність (0,516), низька нормативність (0,813), ми назвали цей фактор «експресивна

комунікативність», адже він містить такі ознаки як високу енергійність, схильність долати загально прийняті норми і правила, якщо вони суперечать власним потребам, імпульсивність, безпечність і життєрадісність. Емоційна забарвленість і динамічність цього фактора супроводжується цінністю здоров'я (0,413).

Таблиця 3

**Факторна структура постконвенційної моральної свідомості
низького рівня**

Перемінні	Фактор1	Фактор2	Фактор3	Фактор4	Фактор5
Рефлексія					0.667
Моральність		-	0.601		
Інтуїція	-	-	-		0.411
Стриманість	-	-	0.416	-	0.428
Напруженість					0.766
Нерішучість	-	0.650	-		
Радикалізм	0.721	-	0.493		-
Конформізм		0.713			
Домінантність	-	-	-	-	-
Довірливість	-	-	-	0.468	0.503
Експресивність	0.516	-	-	-	-
Інтелект	-	-	-	0.829	-
Впевненість	-	-	-	-	0.782
Висока нормативність	0.813	-	-	0.658	-
Добробут		-	0.714		
Соціальна активність		0.688			
Спілкування		0.422			
Здоров'я	0.413	0.490	-	0.592	
Приємний час				0.489	0.472

Другий фактор «соціальна активність» містить цінності соціальної активності (0,688), спілкування (0,422), здоров'я (0,490), який сполучається із конформізмом (0,713) та нерішучістю (0,650). Відповідно цей фактор відображає високе налаштування на оточення і збереження комфортних соціальних стосунків.

Третій фактор «Гедонзізм» містить спрямованість досягнення добробуту як важливої цінності (0,714), навіть за умови прояву аморальних вчинків (0,601), також консерватизму (0,493) та стриманості (0,416) в поведінці, якщо це допомагає досягти власного задоволення.

Четвертий фактор «Інтелектуальність» містить високі навантаження за змінною інтелект (0,829), підозрілістю (0,468), високою нормативністю (0,658), а також такими цінностями, як здоров'я та приємний час. Можемо також відмітити спрямованість цього фактору на досягнення власного задоволення потреб більшою мірою ніж на збереження соціальних стосунків. Відповідно можемо спостерігати залишки пре-конвенційної моральної свідомості.

П'ятий фактор «Тривожність» містить змінні тривожності як результат особистісної невпевненості (0,782), напруженості (0,766), підозрілість (0,503) та спрямованість на досягнення приємного часу (0,472).

Результати аналізу факторної структури низького рівня постконвенційної свідомості свідчить про те, що він містить такі характеристики: внутрішню систему принципів людини, зорієнтовану на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю, високу соціальну спрямованість, водночас з елементами підозрілості, радикальності, якщо це суперечить власним потребам. Це, на наш погляд, зумовлено більшими проявами преконвенційної моральної свідомості у низькому рівні постконвенційної свідомості порівняно із середнім і високими рівнями.

Слід зазначити, що студенти із високим рівнем постконвенційної стадії моральної свідомості вирізняються такими рисами, як експресивність, високий самоконтроль емоцій, дипломатичність, екзистенційною відповідальністю та інтуїтивною творчістю. Висока експресивність цих осіб робить їх життєрадісними, відкритими, високо комунікативними.

Особи із середнім рівнем постконвенційної моральної свідомості є менш динамічними порівняно із низьким рівнем, вирізняються більшою постійністю і виваженістю у розвитку моральної свідомості. Пріоритетними у розвитку моральної свідомості на цьому рівні є внутрішня система принципів, яка зорієнтована на соціальну домовленість, зумовлену офіційно прийнятою суспільною мораллю.

Студенти з низьким рівнем постконвенційної моральної свідомості проявляють помітну амбівалентність у поведінці: водночас радикалізм і консерватизм, дотримання суспільних норм та експериментування, бажання знайти універсальні істини та підтримати власний добробут, соціальну активність та рефлексію

того, що відбувається. Така активність зумовлена пошуком універсальних істин. Також вона зумовлює суперечливість паттернів поведінки, щоб дати змогу молодій людині встановити правильні й ефективні норми у визначенні для себе сенсу буття й гармонійного ставлення до світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, результати факторного аналізу постконвенційної моральної свідомості дали змогу встановити особливості її динаміки на різних рівнях. Вважаємо, що найбільш гармонійним є високий рівень моральної свідомості, який відображає якісно новий рівень свідомості, що виходить з-поза меж взаємовигоди і взаємкорисних стосунків, орієнтацію на інших і переслідування суспільних норм на рівень існування універсальних істин любов, милосердя і добра. **Перспективним** вважаємо подальше дослідження моральної свідомості у контексті цілісної особистості студентів.

Література

1. Бех І. Д. Виховання особистості: сходження до духовності: наук. видання / І. Д. Бех. – Київ : Либідь, 2006. – 272 с.
Bekh I. D. Vyhovannya osobystosti: shodzhennya do duhovnosti: nauk. Vydannya [Upbringing of the personality: ascending to the spirituality] / I. D. Bekh. – Kyiv : Lybid', 2006. – 272 p.
2. Бурлачук Л. Ф. Психодіагностика: Учебник для вузов / Л. Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2003. – 351 с.
Burlachuk L. F. Psyhodyahnostyka [Psychodygnostics]: Uchebnyk dlya vuzov / L. F. Burlachuk. – SPb.: Pyter, 2003. – 351 p.
3. Заболотна В. О. Основні етапи розвитку моральної свідомості в сучасному контексті (за дослідженнями Л. Кольберга) // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки, 2014. – №2. – С. 74–81.
Zabolotna V. O. Osnovni etapy rozvytku moral'noyi svidomosti v suchasnomu konteksti (za doslidzhennyamy L. Kol'berha) [the founfations of the moral consciousness development] // Aktual'ni problemy sotsiolohiyi, psykholohiyi, pedahohiky, 2014. – №2(23). – P. 74–81.
4. Руденко В. М., Руденко Н. М. Математичні методи в психології: підручник / В. М. Руденко, Н. М. Руденко. – Київ : Академвидав, 2009. – 384 с.
Rudenko V. M., Rudenko N. M. Matematychni metody v psyholohiyi [Mathematical methods in Psychology]: pidruchnyk / V. M. Rudenko, N. M. Rudenko. – Kyiv : Akademvydav, 2009. – 384 p.
5. Kohlberg L. Essays on Moral Development // The Psychology of Moral Development. San Francisco: Harper & Row, 1984. – Vol. 2. – P. 38-47.